
Bartholomaeus Brixienis középkori glosszátor műveinek jogtörténeti jelentősége és azok magyarországi használata

BÓNIS PÉTER*

1. Bevezetés

A középkori Magyarországon használt jogi könyvek közül a *Decretum Gratiani* és a *Liber Extra* volt a két legelterjedtebb joggyűjtemény.¹ Nagyon sok magyarországi példányról tud az ezzel foglalkozó szakirodalom, amelyek közül egyesek a török idők és más háborúk során megsemmisültek, mások külföldi könyvtárakba kerültek, ismét mások ma is megvannak a nagyobb magyarországi könyvtárakban.²

Ezt a két joggyűjteményt leggyakrabban nem önmagukban, hanem a *Glossa ordinaria* kíséretében olvasták. A *Decretum* eme rendes apparátusát Johannes Teutonicus művét átdolgozva Bartholomaeus Brixinsis alkotta meg, aki ezen kívül még sok glosszátor művét átdolgozta, többek között Damasus Hungarus brokardáit. Mindezek a tények indokolják, hogy foglalkozzunk a bolognai glosszátoriskola e személységével.

2. Bartholomaeus Brixienis alakja

Bartholomaeus Brixienis, Gratianus *Decretuma glossa ordinariájának* szerzője, Bresciában született, amint azt félreérthetetlenül bizonyítja a nevét állandóan

* Habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházi Tanszék.

¹ A jelen tanulmány a MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

² A glosszátorok korához a magyar szakirodalomból vö. Pokol B., *Középkori és újkori jogtudomány. Az európai jogi gondolkodás fejlődése*, Budapest, Dialóg-Campus, 2008.; Kajtár I., *Egyetemes jogtörténet*. I. Pécs, Dialóg-Campus, 1997.; Gönczi K.-Horváth P.-Stipta I.-Zlinszky J., *Egyetemes jogtörténet I-II*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1999, 231-299.; Szabó B., *Doktor alkotta jog. Communis opinio doctorum és más jelenségek*, in: *Ius humanum – Ember alkotta jog*. Műhelytanulmányok. Miskolc, Bíbor, 2001, 111-156.; Szabó B., *A glosszátorok tanainak uralma az itáliai jogszolgáltatás felett a 13–15. században*, in *Jogelméleti Szemle* 2007. június;

kísérő *Brixienis* vagy *de Brixia* megjelölés. Születési helyének megjelölése annál inkább kétségtelennek tűnik, mivel azt ő maga műveinek előszavában megerősíti.³ Születési idejét nem ismerjük, de halálának idejéből arra következtethetünk, hogy a XII. század végén, vagy a XIII. század elején születhetett. Sokan a *de Advocatist* jelölik meg családi neveként, de ő magát csak Bartholomaeus Brixienisnek nevezi, és a korabeli források is hallgatnak az említett családnévről.

Maga számol be arról, hogy a római jog terén Hugolinus de Presbyteris, az egyházi jog területén pedig Tancredus tanítványa volt.⁴ Ha a XII. század utolsó felében született, tanulmányait a XIII. század első harmadában folytathatta Bolognában.

Valószínű, hogy tanulmányai befejezése után nem sokkal már ugyanott *magister decretorum*, bár professzori tevékenységének kezdetéről, és annak pontos idejéről nem maradt fenn utalás. Tanítványai közül is csak Laurentius Hispanus nevét ismerjük. A hagyomány szerint 1258-ban ölték meg Brescia városának bevétele közben.⁵

3. A *Decretum* apparátusa: a *Glossa ordinaria*.

Bartholomaeus Brixienis hírnevét Johannes Teutonicus *Decretum*hoz írt glossza-apparátusának átdolgozásával szerezte. Amint az az általa írott előszóból is kiderül, célja nem az volt, hogy teljesen új glossza-apparátust alkosson, hanem a már meglévő és széles körben elterjedt apparátust kívánta kiegészíteni, kijavítani és kibővíteni. Célkitűzései között szerepelt az is, hogy a Johannes Teutonicus

³ A glosszátorról összefoglalóan ld. Bertram, M., *Kanonistische Quaestionensammlungen von Bartholomaeus Brixienis bis Johannes Andreae*, in *Proceedings of the Seventh Congress of Medieval Canon Law in Cambridge* (Monumenta Iuris Canonici C-8) Vatican City 1988, 265-81. Franses, G., *Utrumque ius dans les Quaestiones Andegavenses*, in *Études d'histoire du droit dédiées à Gabriel Le Bras*, Paris 1965, 899. Le Bras, G., *Bartholomaeus Brixienis*, in *Dictionnaire de Droit Canonique* 2 (1937) 216-217. Zapp, H., *Bartholomaeus Brixienis*, in *Lexikon des Mittelalters* 1 (1980) 1493. Schulte, F. J., *Die Glosse zum Dekret Gratians von ihren Anfängen bis auf die jüngsten Ausgaben*, in *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, phil.-hist. Klasse 21 (1872) 77-87. Plöchl, W., *Geschichte des Kirchenrechts*, Wien-München 1962, II. kötet, 509-510. Schulte, F. J., *Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts*, Stuttgart 1875, II. kötet, 83-88. Gillmann, F., *Die Entstehungszeit der Glossa ordinaria zum Gratianischen Dekret*, in *Zur Lehre der Scholastik vom Spender der Firmung und des Weihesakraments*, Paderborn 1920, 184-220, és in R. Weigand (hrsg.), *Gesammelte Schriften zur Klassischen Kanonistik von Franz Gillmann*, 1. *Schriften zum Dekret Gratians und zu den Dekretisten*, Würzburg 1988 (Forschungen zur Kirchenrechtswissenschaft, hrsg. von H. Müller und R. Weigand, Bd. 5/1), n. 12. Gillmann, F., *Einteilung und System der Gratianischen Dekrets nach den alten Dekretglossatoren bis Johannes Teutonicus einschliesslich*, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 106 (1926) 472-574

⁴ Gl. *fideiussione* ad C. 3 qu. 3 c. 4., (Lugduni 1533, fol. 165va): „... cum tamen hec authentica indistincte dicit dari debere fideiussorem, credo quod sive sit possessor rei mobilis sive immobilis, quod dabit fideiussorem. Joan. Dominus H. et alii doctores legum dicunt quod authentica non corrigit legem, sed distinguit. Barth.“ „Si probo aliquid coram iudice, scilicet adversarium meum esse excommunicatum, videor approbare iudicem, nec de cetero potero recusare eum, et ita semel Tancre. respondit in scholis.“

⁵ Peroni, V., *Biblioteca bresciana*, Brescia 1818, I. kötet, 64-66

művében fellelhető ellentmondásokat kiküszöbölje.⁶ A Decretum glossa ordinariája, Accursius glosszájához hasonlóan fokozatosan fejlődött ki, ezért tévedés lenne azt hinni, hogy a Glossa ordinaria Decreti kizárólag Johannes Teuthonicus saját, eredeti alkotása lenne.

A Decretum 1139 körül keletkezett első redakcióját elkészülte után más szövegekkel, így főként a harmadik részt képező *De consecratione* című összeállítással egészítették ki és így készült el a második redakció. A Decretum szövegébe iktatták az ún. *paleákat*, amelyeket bizonyos értelemben még glosszáknak is lehet tekinteni. A Decretum 1158-ban már mindenképpen kész lehetett, mivel Petrus Lombardus *Sententiá* ekkor már használták azt.

A Decretum elkészülte után sorban jelentek meg a hozzá írt summák, amelyek nevük ellenére inkább glossza-apparátusnak tekinthetők (*summae ad modum apparatusum*). Természetesen a Decretumhoz nemcsak summák, hanem kisebb glosszák, glosszatöredékek is keletkeztek. A Bartholomaeus Brixienis által átdolgozott és a Decretum glossa ordinariájává vált glossza-apparátus előzményei 1180 körülre nyúlnak vissza. Az '*Ordinaturus Magister*' kezdetű glossza-apparátus ekkor elkészült első redakciója nem tulajdonítható egyetlen szerzőnek, hanem a bolognai dekretisták erőfeszítéseit összegezte, bár WEIGAND szerint Huguccio és tanítványainak a befolyása érezhető rajta. Huguccio valószínűleg felhasználta azt nagyhatású Summája elkészítéséhez is (1188-1190 körül), és Huguccio hatása mutatható ki az '*Ordinaturus Magister*' második redakciójában is, amely az 1180-as évek második felére tehető.⁷

Johannes Teuthonicus azonban egy másik glossza-apparátust használhatott fel, amely bizonyos mértékben szintén az '*Ordinaturus Magister*' hatását mutatja. Az ún. *Glossa Palatina* nevét arról kapta, hogy elsőként a Vat. Pal. lat. 658 jelzetű kódexben azonosították. A Glossa Palatina számos szerző glosszáját tartalmazza, de a glossza-apparátus szerkesztőjének nevééről hallgat. Idézi Bernardus Compostellanus, Richardus Anglicus, Huguccio, Sylvester glosszáit, de számos olyan névtelen glosszát is idéz, amelyekről más forrásokból tudjuk, hogy szerzőjük Laurentius Hispanus volt. Stickler⁸ érvelése szerint a Laurentius Hispanustól származó glosszák nagy száma és azok névtelensége, a spanyolországi viszonyokra való utalások arra mutatnak, hogy a Glossa Palatina végső redaktora maga Laurentius Hispanus volt. A Glossa Palatina 1210-1214 körül készülhetett el. Mivel a kéziratok egymástól eléggé eltérő szövegeket tartalmaznak, feltételezhető az apparátus fokozatos bővítése, átdolgozása, kiegészítése.

Johannes Teuthonicus a IV. lateráni zsinat után, 1215-1217 között fejezhette be

⁶ Schulte, F. J., *Die Glosse zum Dekret Gratians von ihren Anfängen bis auf die jüngsten Ausgaben*, in *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, phil.-hist. Klasse 21 (1872) 77.

⁷ Weigand, R., *Welcher Glossenapparat zum Dekret ist der erste?*, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 139 (1970) 459-481.; Weigand, R., *Der erste Glossenapparat zum Dekret: 'Ordinaturus Magister'*, in *Bulletin of Medieval Canon Law* 1 (1971) 31-41.; Weigand, R., *Frühe Glossenkompositionen zum Dekret Gratians und der Apparat 'Ordinaturus Magister'*, in *Proceedings of the Sixth International Congress of Canon Law, Berkeley* (Monumenta Iuris Canonici C-7) Civitate Vaticana 1985, 29-39.; Weigand, R., *Huguccio und der Glossenapparat 'Ordinaturus Magister'*, in *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 154 (1985) 490-520.

⁸ Stickler, A. M., *Der Dekretist Laurentius Hispanus*, in *Studia Gratiana* 9 (1966) 461-549.

glossza-apparátusát, amelyhez a fent említett két jelentősebb forráson kívül még más forrásokat, így Huguccio és Laurentius Hispanus más műveit is felhasználta. Johannes Teuthonicus alapkonceptióját elsősorban a hangsúlyozottabb gyakorlati irányultság jellemezte, de az elmélet fejlődéséhez is nagyban hozzájárult. Így Johannes Teuthonicustól származik a *iusta causa excommunicationis* elmélete, és az a nézet is, hogy a császári hatalom a megválasztás tényével már teljes. Ezek az elméleti fejtegetések egyébként a Szásztükörben is megtalálhatók, igazolva ezzel Johannes Teuthonicus glossza-apparátusának messzire nyúló hatását.

A glossza-apparátus előszavában megfogalmazott célokat Bartholomaeus Brixienis a következőképpen valósította meg. Mindenekelőtt Johannes Teutonicus hivatkozásait alakította át úgy, hogy azok ne Páviai Bernát, Johannes Galensis és III. Ince dekretális-kollekcióira, hanem az 1234-ben kihirdetett Liber Extrára utaljanak. Johannes Teutonicus hivatkozásainak átalakítása mellett a glosszákat Bartolomaeus Brixienis új hivatkozásokkal is kiegészítette, amelyek egyrészt a Decretumra, másrészt a Liber Extrára utaltak. Emellett új idézeteket is beillesztett a forrásokból, és a Decretum párhuzamos helyeire utaló glosszákat írt. Nem mulasztotta el azt sem, hogy saját írásaira, főként quaestio-gyűjteményére hivatkozzon, de nem hiányoztak azok a glosszák sem, amelyek Hugolinusra vagy Tancredus véleményére utaltak. Johannes Teutonicus álláspontjának megerősítésére és a véleménye mellett felhozott érvek kibővítésére azokból a dekretálisokból is idézett, amelyek Johannes Teutonicus művének elkészülte után jelentek meg. Sokszor azonban nem követte Johannes Teutonicus véleményét, hanem gyakran élesen bírálva szembehelyezkedett velük. Bartholomaeus Brixienis, ahogyan a művéhez készített előszóban is írta, új megoldásokat (*solutio*) is javasolt, emellett gyakran általános szabályokat is megfogalmazott, vagy kivételekre hívta fel a figyelmet.

Bartholomaeus Brixienis a glossza-apparátus átdolgozása során valóban számos hozzáadással és kiegészítéssel látta el Johannes Teutonicus művét. Kreatív adottságokkal azonban nem rendelkezett, bár például a felmentések vagy a privilégiumok területét érintő jogi szabályozást számos új elemmel gazdagította.⁹

Műve befejezésének idejéről a vélemények megoszlanak. SCHULTE szerint Johannes Teutonicus apparátusának átdolgozását Bartholomaeus Brixienis 1241 és 1245 között végezte el, mivel apparátusában utal egyrészt az általa készített quaestiókra, amelyek 1241 előtt készülhettek el, másrészt pedig IV. Ince pápa novelláira, amelyek első gyűjteményét 1245-ben állították össze. A datálás azonban vitatható, egyrészt azért, mert az 1234 után kezdett quaestio-gyűjteményét nem biztos, hogy mikor fejezte be, másrészt pedig kérdés az is, hogy Bartholomaeus Brixienis IV. Ince melyik novellagyűjteményére utal. LE BRAS ezért az apparátus átdolgozását 1234 és 1258 közé datálja. Kuttner nem foglal állást, csak azt említi, hogy Schulte alapján az apparátus 1245 körül keletkezett. Stelling-Michaud a kéziratok alapján két redakciót feltételez, amelyek közül az egyik 1245 előtt, a másik 1245 után készült.

Vannak olyan XIV. századi bolognai kéziratok is, amelyek nagy számú glosszát

⁹ Schulte, F. J., *Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts*, Stuttgart 1875, II. kötet, 83-88.

Johannes Teutonicus helyett Laurentiusnak tulajdonítanak anélkül, hogy a glosszák szövegében bármiféle különbséget vehetnénk észre. Kuttner, aki e tényt először figyelte meg, e kéziratok csoportját a „Laurentius-típus” névvel illeti.¹⁰ A Laurentius-betűjeleken túl Johannes Theutonicus betűjelei is gyakrabban tűnnek fel, mint más kéziratokban. E kézirati szöveghagyomány értéke azonban kétséges, mivel Kuttner azt is megfigyelte, hogy Laurentius vagy Johannes Theutonicus nevét sokszor csak a szövegtükör kiegészítése céljából tüntették fel, gyakran mindkét nevet szerepeltetve egyetlen egy glosszájánál.

E kéziratok másik jellemzője, hogy a Decretum szövegét a szokásos három rész helyett négy részre osztják. Az első részt a szokásos 101 distinkció alkotja, de a második részt ez a redakció két külön darabra bontja. Az első darab a 33. causa 2. quaestiójáig tart, tehát a *Tractatus de poenitentiá*t már nem tartalmazza, a második darab a *Tractatus de poenitentiá*val kezdődik és a 36. causával fejeződik be, a negyedik részt pedig a *Tractatus de consecratione* alkotja. Érdekes, hogy ezek a kéziratok szinte kivétel nélkül Bolognából származnak, ami a redakció korlátozott használatára utal. Kuttner szerint egy közös őspéldány létét is feltételezhetjük. Guido de Baysio 1300 körül befejezett Rosariumában a Glossa ordinaria Laurentius-típusát használhatta, mivel az egyezések erre utalnak.

A Decretum glosszált példányai kéziratainak nagy többsége Bartholomaeus Brixienis apparátusát tartalmazza, de nem hiányoznak azok a kéziratok sem, amelyek Johannes Teutonicus apparátusát hozzák. Ha azonban a nyomtatott példányokat nézzük, nem találunk olyan kiadást, amely Johannes Teutonicus szövegét közölné, mert csak a Bartholomaeus által átdolgozott kiadás jelent meg nyomtatásban, Johannes Teutonicus műve pedig kéziratban maradt. Az első nyomtatott incunabulum 1471-ben jelent meg Strasbourgban, amely kiadásban a Decretum első nyomtatott példányát Bartholomaeus Brixienis glossza-apparátusa kíséri. A glossza-apparátus átdolgozójának sikerét jelzi az a tény, hogy szinte teljesen kiszorította az eredeti szerző, Johannes Teutonicus összeállítását, és a nyomtatásban megjelent glossza-apparátusok már Bartholomaeus Brixienis interpretációját tartalmazzák.

A glosszált Decretum Magyarországon is nagyon népszerű volt.¹¹ A Decretum és apparátusa nemcsak a kánonjog szempontjából volt jelentős, hanem római jogi elemeket is közvetített, amelyek befolyásolták a hazai jogfejlődést. Az Aranybulla leánynegyedet bevezető 4. cikkelye Murarik szerint például a D. 6 c. 2 hatását mutatja. Bizonyos hatást krónikáink szövegére is gyakorolt, a D. 2 c. 5 például Anonymus Gesta Hungarorumának egy helyét befolyásolta.

A magyarországi kéziratok és töredékek nagy többsége Bartholomaeus Brixienis szövegét tartalmazza. Egy érdekes kivételt jelent a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött 301. sz. töredék, amely ugyan Johannes Teutonicus apparátusát őrizte meg, de a kötet használója a Decretum vonatkozásában a főszövegbe beírta a hiányzó paleákat, a Johannes Teutonicustól származó glosszák végére pedig azt, amit a glossa ordinaria Bartholomaeus

¹⁰ Kuttner, S., *Repertorium der Kanonistik (1140-1234)*. Prodomus Corporis Glossarum, I, (Studi e testi 71) Città del Vaticano 1937, 119-121.

¹¹ A Központi Szeminárium például összesen hat töredéket őriz: S. Fr. I. m. 51-56.

Brixiensis-féle redakciója többletként hozzáfűzött. Ha a példány még a javítások előtt került Magyarországra, akkor a XII. századi magyarországi kánonjogtanítás értékes bizonyítéka.

A Magyarországon használt Decretum glosszált példányaiból nagyon kevés maradt fenn.¹² A bécsi Österreichische Nationalbibliothekban őrzött 2178. sz. kódex esetében, amely a XII. század végén keletkezhetett, a fol. 7v bejegyzése szerint egy olyan kódexről van szó, amelyet egy kalocsai olvasókanonok készített, mégpedig úgy, hogy a feltehetően birtokában lévő Decretum-apparátus példányát kivonatolta (Csapodi I, 124 - mikrofilm: MTA Mf. 4619/IV). Valószínűleg Johannes Teutonicus apparátusát használhatta az összesen 32 fólió terjedelmű kivonatos kódex összeállításához. Szintén nem tudjuk, hogy az 1269-ben Bolognában Thomasius de Ungaria által vásárolt „Decretum cum apparatu” kinek az apparátusát takarja. Valószínűleg itt már Bartholomaeus Brixiensis apparátusáról lehetett szó (Csapodi III, 287). László esztergomi prépost 1277-ben még Johannes Teutonicus apparátusát birtokolta (Csapodi III, 204), Michael de Ungaria zágrábi kanonok 1268-ban 65 bolognai libráért vásárolta ugyanezt a művet, míg egy másik példányát ugyanennyiért adta el, bár a kötet itt már Bartholomaeus Brixiensis kiegészítéseit is tartalmazta (Csapodi III, 251-252).

Inkunábulumok és fragmentumok is nagy számban maradtak fenn, teljes kéziratos kódexet azonban csak Pozsonyban (Csapodi II, 2400) és Szepesváralján (Csapodi II, 2697) őriznek. Az inkunábulumok közül négy példányt tartanak nyilván Gyöngyösön (Csapodi I, 1514, 1403, 1404, 1392), kettőt a budapesti Egyetemi Könyvtárban (Csapodi I, 507-523) a többi más könyvtárak között oszlik meg (Csapodi I, 258, 641, 642, 2100, 2766, 2081). A mű töredékei jelentős hányadát képviselik könyvtáraink fragmentumgyűjteményeinek.

4. A quaestiones.

A Bartholomaeustól származó kisebb művek is szinte kivétel nélkül átdolgozások. Ez alól csak egy kivétel van: a *Quaestiones dominicales et veneriales*. Ez a quaestio-gyűjtemény 101 quaestiót tartalmaz, amelyek mind a római jog, mind az egyházi jog területét érintik. Az általa a római jognak tulajdonított fontosságot az is jelzi, hogy leginkább a Digestára hivatkozik, közel 300 idézettel, majd ezt követi a Codex és csak ezután következik a Liber Extra, majd pedig lényegesen alacsonyabb számban utal a Decretumra. Az előszó szerint a gyűjtemény szerkesztése idején IX. Gergely volt a pápa, keletkezési ideje tehát a Liber Extra megjelenése (1234) és IX. Gergely halála közé tehető (1241).

Szerkezetét tekintve a quaestiók szokásos beosztását követi.¹³ A *quaeritur*,

¹² Csapodi Csaba-Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Hungarica*. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. Budapest 1988-1993, I-III. kötet. (továbbiakban: Csapodi, kötetszám, tételszám formában hivatkozzuk).

¹³ Bartholomaeus Brixiensis, *Quaestiones*, Proemium, in *Tractatus e variis iuris interpretibus collecti* (vol. XII., Lugduni 1544, fol. 15v): „Ad honorem dei et ecclesiae romanae, cui praesidet Gregorius nonus, et ad utilitatem scholarium Bononiae et alibi studentium, ego Bartholomeus Brixiensis inter doctores iuris minimus.”

vagyis a kérdés felvetése után a különböző megoldási javaslatok következnek, és ezek indoklásául mindenhol részletesen meg van jelölve a hivatkozott joggyűjtemény. Az ellentétes vélemények ütköztetése után a *solutio* következik, amely legtöbbször Bartholomaeus Brixienis saját véleményét tükrözi. Ez a fennmaradt quaestio-gyűjtemény Bartholomaeus Brixienis professzori tevékenysége mellett is bizonyítékul szolgál, hiszen az előszó mellett a quaestiók jellege is elárulja, hogy azokat didaktikai célzattól készítette.

A quaestio-gyűjteménynek több redakcióját feltételezhetjük. Néhány kéziratban ugyanis Bartholomaeus neve mellett a *scholaris* megjelölés szerepel. Ez valószínűvé teszi azt a feltételezést, hogy Bartholomaeus művének megírásába már korán belefogott és azt lassanként tökéletesítette. Ennek a quaestio-gyűjteménynek az első nyomtatott kiadása 1504-ben, Lyonban jelent meg, amelyet még néhány kiadás követett, Bartholomaeus művét egyre inkább elterjesztve.

A művet talán Magyarországon is használhatták, bár erre egyértelmű bizonyítékunk nincs. Adatok híján nem tudjuk megállapítani, hogy az erlangeni egyetemi könyvtárban őrzött Ms. 345 jelzetű kódex (Csapodi I, 1181) járt-e Magyarországon. A possessorbejegyzés szerint egy magyar kánonjogi doktor adta zálogba a kötetet, talán még Bolognában. Talán egy Zágrábban őrzött kódex is Bartholomaeus Brixienis quaestióit tartalmazza (Csapodi II, 2868).

5. A brokardák átdolgozásai.

Bartholomaeus neve szorosan összefonódik a magyar dekretalista, Damasus Hungarus nevével is, akinek két alkotását is átdolgozta. Damasus Hungarus brokardáit 1210 és 1215 között írta. Johannes Teutonicus glossza-apparátusához hasonlóan Damasus Hungarus brokardái eredeti változatukban kéziratban maradtak fenn, és eredeti formájukban nyomtatásban nem is jelentek meg, hanem csak abban az alakban láttak napvilágot, ahogyan azt Bartholomaeus Brixienis átdolgozta. Damasus Hungarus brokardáit Magyarországon is az ő átdolgozásában használták. Az átdolgozott műből három magyarországi példány maradt fenn. Mindháromt külföldi könyvtárakban őrzik. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár R.II.150 jelzetű kódexe (Szentiványi, nr. 309=Csapodi I, 1689) kétségtelenül lengyel eredetű, amint azt a kötetbe foglalt *ordo iudiciarius* formuláinak helységnevei is bizonyítják, de a XV. században már mindenképpen Magyarországon volt, a szepesi plébánosok lőcsei konfraternitásának tulajdonában. Ugyanezen könyvtár R.VI.80 jelzetű kódexe (Szentiványi, nr. 648=Csapodi I, 1703) a possessorbejegyzések szerint Henckel lőcsei, azután kassai plébános, boroszlói kanonok tulajdonában volt. A bécsi ÖNB 5085. sz. kolligátuma (Csapodi I, 197) is tartalmazza Damasus brokardáinak Bartholomaeus Brixienis általi átdolgozását. A kódex eredeti kötésében maradt fenn, ami lehetővé teszi a kötet provenienciájának megállapítását. Tulajdonosai a bécsi egyetemen jogot tanuló magyarok lehettek, akik tanulmányaik befejezése után hozták magukkal a köteteket. A törökök hadiszákmányként a kéziratot Budára hozatták, innét szállították 1686-ban a bécsi udvari könyvtárba.

Átdolgozása csak a hivatkozások kiegészítésében és a Liber Extrához való alkalmazásában állt, új brocardákat nem fűzött Damasus Hungarus összeállításához. Az átdolgozást röviddel 1234 után fejezte be. A számos kézirat mellett több nyomtatott kiadása is megjelent, gyakran az általa írott quaestiókkal együtt adták ki.

6. Egyéb művek és átdolgozások

Bartholomaeus átdolgozta Tancredus Ordo iudiciariusát is. Egyrészt elhagyta a Tancredus által írt előszót, másrészt pedig a hivatkozásokat a Liber Extrához igazította. Ezen felül, amint arról Johannes Andreae is tanúskodik¹⁴, más jelentősebb változtatást nem hajtott végre. Az átdolgozásba valószínűleg 1236 után fogott bele és azt 1243-ban fejezte be, mivel IV. Ince dekretálisait már nem idézi. Tancredus műve mind eredeti formájában, mind Bartholomaeus Brixienis átdolgozásában igen elterjedt volt. Számtalan kézírata maradt fenn, és ez volt a *Speculum iudiciale* mellett a legbefolyásosabb perjogi mű. Magyarországon sem Tancredus eredeti ordóját, hanem Bartholomaeus átdolgozását használták. A gyulafehérvári Battyhány-könyvtár egy lengyel eredetű XV. századi papírkódexet őriz R.II.150 jelzetszám alatt, amelyben más művek közé ékelten Bartholomaeus Brixienis brocardáival együtt Tancredus művének ez az átdolgozása is megvan. A proessorbejegyzések szerint a könyvet Lőcsén használták (SZENTIVÁNYI, nr. 309=CSAPODI I, 1689). Arról is tudomásunk van, hogy a zágrábi káptalani könyvtár egy 1425-ös jegyzéke szerint (CSAPODI III, 1134) ebben a könyvtárban is őriztek a műből egy példányt.

Bartholomaeus Benencasa casus-gyűjteményét is átdolgozta, és a Casus Decretorum cím alatt publikálta. A gyűjtemény elejére illesztett és Bartholomaeus Brixienistől származó előszó szerint Benencasa művének átdolgozását még *inter studentes* kezdte el és fejezte be.¹⁵ Az általa kiegészített és kibővített gyűjtemény eredetileg különálló mű volt, csak a Decretum 1505-ös párizsi kiadásától kezdve illesztették bele a Glossa ordinariába. A későbbi kiadások a Glossa ordinariát már ezzel a gyűjteménnyel kiegészítve tartalmazzák.

Bartholomaeus átdolgozott egy talán Damasus Hungarusnak tulajdonítható másik művet is, amely a *Historiae super Libro Decretorum*¹⁶ név alatt volt

¹⁴ Johannes Andreae, *Additio ad Speculum iudiciale*, Proemium, s. v. *Porro* (Lugduni 1561, fol. 3ra): „Et hoc sciendum quod Bartholomaeus Brixienis hunc libellum solum in antiquarum collectionum allegationibus reformavit, reliqua ponens ad literam, omisso tamen proemio.”

¹⁵ Bartholomaeus Brixienis, *Casus Decretorum*, Proemium, (Lugduni 1497, fol. 1r): „Ego Bartholomaeus Brixienis inter studentes Bononiae minimus casus decretorum quondam a Benencasa compositos, pro modulo scientiae meae duxi in melius reformandas. Nam ubi corrupti erant scriptorum vitio, eos diligenter correxii, ubi defectum patiebantur supplavi.”

¹⁶ Bartholomaeus Brixienis, *Hystoriae super libro Decretorum*, Proemium, (Lugduni 1494, fol. 1v): „Licet merita sanctae scientiae non respondent, nec opus aliquod sufficiat adimplere, ego Bartholomaeus Brixienis propter meae scientiae parvitatem cupio utilitatibus scholarium providere. Idcirco ystorias Decretorum frequentes et usitatas duxi pro meis viribus, aliorum interveniente consilio, corrigendas, eas suis locis in causis et distinctionibus assignando prout communiter legi consueverunt.”

használatos. Bartholomaeus egyébként az általa kibővített más művektől eltérően nem nevezi meg az eredeti szerzőt, így Damasus Hungarus neve sem szerepel mint eredeti szerző, ezért a kutatás teljes bizonyosságot nem igazolt Damasus szerzőségével kapcsolatban. Az viszont biztos, hogy Bartholomaeus ebben az esetben is csak kisebb kiegészítést végzett, tevékenysége itt is csak az idézetek kiegészítésében és a hivatkozások kibővítésében állt, ő ugyanis világosan utal erre az előszóban.

A munkát a Glossa ordinaria 1505-ös párizsi kiadásától kezdve teljes egészében beleolvastották főművébe. A kéziratokban általában a casusgyűjteménnyel együtt szerepel, a jelenleg ismert két magyar vonatkozású kódex is együtt tartalmazza Bartholomaeus Brixienis e két művét. Az erlangeni egyetemi könyvtár Ms. 345 jelzetű XIII. századi kódexe egy magyar kánonjogi doktor tulajdonában volt, aki azt talán Bolognában adta zálogba (CSAPODI I, 1181). A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár R.II.23 jelzetű kódexe későbbi XV. századi eredetű, a papírkódexet egy kánonjogi bachalarius hagyta a löcsei plébánosok konfraternitására (CSAPODI I, 1647=SZENTIVÁNYI, nr. 184). Kódextöredékek is fennmaradtak a műből.

Bartholomaeusnak ezenkívül még néhány olyan művet is tulajdonítottak, amelyeknek a szerzősége nem bizonyított. Egyes művek esetében pusztán arról van szó, hogy Bartholomaeus művét nem kellő pontossággal idézték, és így azok később két különböző alkotásként jelentek meg, más művek esetében egyértelműen kizárható Bartholomaeus szerzősége.¹⁷

Trithemius például a fentiekben említett műveken kívül a következő alkotásokat tulajdonította tévesen Bartholomaeus Brixienisnek: a) *Repertorium decreti*¹⁸, amely nem más mint a casus-gyűjtemény, b) *Disputationes decretalium libri quinque*, amely nem más, mint a Quaestiones dominicales et veneriales, c) *Chronicon Italiae* vagy *Historia temporum*, amelynek a kézírata nem maradt ránk, d) Apokrif levelek, amelyeknek a szerzősége nem bizonyított.

7. Összefoglalás

Bartholomaeus Brixienis alakja leginkább Bernardus Parmensishez, a Liber Extra glosszátorához hasonlítható. Hozzá hasonlóan munkássága nem eredetiségével tűnik ki, jelentősége inkább abban van, hogy számos jelentős glosszátor alkotását átdolgozta. Csak quaestió-gyűjteménye tekinthető önálló alkotásnak. Ezek a művek szerte Európában Bartholomaeus Brixienis átdolgozásában és közvetítésével terjedtek el, Magyarországon is az ő átdolgozásában olvasták Tancredus ordo iudiciariusát, Johannes Theutonicus glossa ordinariáját, sőt még Damasus Hungarus brocardáit is. Középkori kódexgyűjteményeinkben sok kódexünk őrzi Bartholomaeus Brixienis műveit, amelyeknek tanulmányozása még számos adattal gazdagíthatja tudásunkat a középkori magyar jogi kultúráról.

¹⁷ Schulte, F. J., *Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts*, Stuttgart 1875, II. kötet, 83-88.

¹⁸ Csapodi III, 2700 szerint e műből Pozsonyban a XVI. század elején őriztek egy példányt.